

17. LISTOPAD 1989 A ČESKO-SLOVENSKÁ AKADEMIE VĚD

Již od začátku roku 1989 bylo zjevné, že se situace i nálada v československé společnosti velmi silně proměňuje. Lednová „palachiáda“ ukázala, že i přes státem demonstrovanou represí je stále větší okruh občanů ochoten zapojit se do pouličních protestních akcí, a pod opozičními peticemi (proti zatčení Václava Havla, Několik vět aj.) figurovala jména tisíců známých i neznámých, které už nijak neodrazovala obava, že se jejich jméno takto ocitne ve vysílání „štvavých“ západních vysílaček. Do občanských protestů se postupně zapojila i řada pracovníků tehdejší Československé akademie věd a překvapivě působil fakt, že je za to ve většině případů nečekal už žádný postih po pracovní linii.

Atmosféra v ČSAV se však měnila jen velmi pozvolna. Smělo se častěji vyjíždět za hranice, byla povolena obhajoba disertačních prací i některých dosavadních „průšvihářů“, na společenskovedních pracovištích začala výrazně ochabovat dosavadní názorová cenzura... Ale jinak si ČSAV žila svým zavedeným způsobem života a její instituce se do probíhajícího dění nijak nezapojovaly, snad s výjimkou Prognostického ústavu ČSAV, který si tehdy již od jara onoho roku cílevědomě budoval most směrem k opozičním strukturám – to byl však ústav, který byl v akademii pocitován spíše jako vnucené břemeno. Měl totiž více politický než vědecký charakter a těšil se nebývalé řadě osobitých privilegií (v počtu výjezdů do „kapitalistické“ ciziny převyšoval všechny ostatní ústavy dohromady, nespadal do žádného ze tří oddělení věd, ale pouze pod nadřízené komunistické orgány a v průběhu roku 1989 se v něm vystřídal pozoruhodné množství různých sovětských poradců). Pod oním netečným poklidem však již tepalo „neklidné srdce“ a právě pro ně se události 17. listopadu staly nečekanou rozbuškou.

Pátek 17. listopadu 1989 byl v ČSAV výplatním dnem, a tak se dopoledne zalidnily i ty ústavy, které jinak obvykle zely prázdnotou. O odpolední demonstraci, kterou studenti svolali na Albertov, se všeobecně vědělo a z řady ústavů se vypravili kolektivně či jednotlivě většinou mladí lidé, aby se do ní zapojili; svou účastí se tehdy už nikdo ani moc netajil, protože šlo konec konců o akci legalizovanou pražskou vysokoškolskou radou Socialistického svazu mládeže. A tak se stalo, že mezi studenty na Albertově a později na Vyšehradě či Národní třídě byli i četní zaměstnanci ČSAV a mnozí z nich tehdy také na vlastní kůži zažili tvrdost policejních pendreků. Ti ostatní se o tom dozvěděli většinou ještě téhož dne ze zpravodajství Svobodné Evropy nebo z jiného důvě-

ryhodného kanálu. Šok z brutálního zákroku měl alarmující účinek, a tak se v pondělí 20. listopadu na svá pracoviště vraceli v řadě případů poněkud jiní lidé, než jací odtud v pátek odešli – lidé, kteří už nadále nechtěli mlčet k tomu, co se kolem nich děje. Vznikaly první petice požadující vyšetření masakru na Národní třídě a okruh požadavků se velmi brzy stupňoval i směrem k posílení občanských svobod a odstranění administrativních zábran podvazujících rozvoj svobodného bádání. V několika dnech se na pracovištích ČSAV vytvořily první stávkové výbory a občanská fóra ústavů a nastala doba jejich složitého vyjednávání se stranickými výbory a vedením. Objevily se požadavky na odchod některých zkompromitovaných ředitelů. Dne 30. listopadu bylo dosaženo odvolání prvního z nich (byl jím ředitel Ústavu československých a světových dějin ČSAV akademik Jaroslav Purš) a po něm pak následovaly desítky dalších; nakonec se prosadila zásada, že konkurzem musí projít v průběhu nejbližšího půlroku všechna ředitelská místa v ČSAV. Jako protiváha ředitele se v ústavech ČSAV začaly vytvářet tzv. vědecké rady, které měly spolurozhodovat o koncepčních a všech dalších důležitých problémech pracoviště.

Situace se však bouřlivě neproměňovala jenom v jednotlivých ústavech, ale i v celé Akademii věd. Již koncem listopadu navštívila tehdejšího předsedu ČSAV akademika Josefa Římana skupina několika členů ČSAV, kteří byli v normalizačním období odsunuti do trpěného ústraní, a předložila mu své požadavky, mezi nimiž na prvním místě stála jejich plná rehabilitace a převzetí podílu na řízení Akademie. V čele této tzv. konzultační skupiny stál akademik Miroslav Katětov, tedy postava, kterou si tehdejší vedení Akademie věd rozhodně nemohlo dovolit přehlížet, protože Katětov si získal svými aktivitami v rámci

17. 11. 1989,
Praha-Albertov,
17:50 hod.

Kruhu nezávislé inteligence natolik velké sympatie studentů, že byl jimi požádán o vystoupení na demonstraci 17. listopadu (sám jeho zdrženlivý projev na Albertově byl ovšem spíše zklamáním a rozhodně nepatřil k těm, které by přispěly k eskalaci situace), a navíc měl úzké vazby ke Koordinačnímu centru Občanského fóra, které tehdy také jednu dobu zvažovalo jeho nominaci na prezidenta republiky, než se definitivně rozhodlo pro Havlovu kandidaturu. Pro Římana a celé normalizační vedení Akademie představovala Katětova osobnost nepochybně dost hořký oříšek, protože důvěrně znali i jeho někdejší identitu jako předsedy stranické skupiny prezidia ČSAV. Šlo o významnou mocenskou funkci, která byla z hlediska komunistické hierarchie nominálně nadřazena i předsedovi ČSAV; tuto funkci Katětov vykonával před svým vyřazením ze hry v druhé polovině šedesátých let. Se členstvím ve vysokých mocenských komunistických orgánech měli ostatně ze šedesátých let své zkušenosti i další členové konzultační skupiny, jako např. akademik Josef Macek, historik a někdejší člen ÚV KSČ.

Na vzniklou situaci reagoval Josef Říman svým veřejným dopisem ze dne 4. prosince 1989, v němž tehdy napsal: „Ve středu 6. prosince navrhnu odstoupení celého prezidia ČSAV. Týká se to i mne. V odstoupení prezidia nevidím výraz nedůvěry k práci jednotlivých jeho členů. Nyní však jde o to, aby v následujícím přechodném období stál v čele Akademie orgán složený z těch jejích členů, kteří mají důvěru vědecké obce. Budou v něm zástupci jak rozhodujících součástí nynější Národní fronty, tak Občanského fóra a dalších občanských iniciativ, především však vědci odborně i občansky způsobilí. Důležitá bude pochopitelně i otázka zastoupení SAV. Praktické otázky řízení Akademie až do vydání nového zákona budou dohodnuty s vládou ČSSR,

na základě návrhu konzultační skupiny.“ Římanova abdikace představovala v mnoha ohledech místy až nápadnou paralelu k odstoupení Gustáva Husáka z funkce prezidenta republiky; i ona totiž byla spojena s přemýšlivým a až překvapivě realistickým zhodnocením nově vzniklé situace. V dalším vývoji ČSAV však nesehrála Katětova konzultační skupina tak významnou roli, jakou ji při své rezignaci Říman přisuzoval, jakkoli se pokusila získat svůj vliv i na jednotlivých akademických pracovištích, a to prostřednictvím koordinačních aktivit dvou mladých svazáckých aktivistů z normalizací tvrdě postiženého Ústavu pro filosofii a sociologii ČSAV, Michala Komárka a Martina Profanta. Těm přísluší nepochybná zásluha, že se zástupci jednotlivých ústavů Akademie tehdy začali scházet a diskutovat o společných problémech; tyto problémy se však ukázaly natolik komplikované, že pro jejich zdárné vyřešení se poměrně spontánně vytvořila nová platforma, která dostala 12. prosince pevnou strukturu vytvořením Komory volených zástupců pracovišť ČSAV.

Komora byla již od začátku vědomě koncipována jako protiváha Valného shromáždění ČSAV, kterému podle zákona stále příslušela role nejvyššího orgánu v Akademii. Tento krajně rozporuplný orgán byl složen ze členů a členů-korespondentů ČSAV, mezi nimiž se sice vyskytovalo relativně dost významných a vynikajících vědců, který se však jako celek v průběhu normalizačních desetiletí vyznačoval pozoruhodnou pasivitou a servilitou vůči komunistické moci. Jeho složení a odborná způsobilost byla navíc deklasována i v důsledku hromadné a politicky motivované dovolby nových členů na sklonku roku 1988: počet akademiků se tehdy zvýšil ze 72 na 112 a počet členů-korespondentů ze 161 na 207 osob. Po abdikaci akademika Římana a prezidia ČSAV

bylo svoláno mimořádné zasedání Valného shromáždění na 21. prosinec 1989 a v nastalé bouřlivé situaci si dokázala Komora volených zástupců prosadit, aby byla na toto zasedání přizvána jako rovnoprávný partner; tento revoluční výdobytek byl později legalizován v tzv. malé novele zákona o ČSAV z května 1990. Požadavky Komory zde tehdy podpořil jako delegát Koordinačního centra Občanského fóra predestinovaný rektor Univerzity Karlovy Radim Palouš a celkově se tehdy dospělo k prozatímnímu provizornímu modelu řízení Akademie, který zůstal v platnosti po celý nejbližší půlrok: nový předseda nebyl zatím vybrán, zatímco do čela Akademie bylo zvoleno ze členů ČSAV sedmičlenné prezidium v čele s úřadujícím místopředsedou Katětovem; vybraní zástupci Komory měli právo účastnit se zasedání prezidia s hlasem poradním a tento orgán mlčky respektoval jejich právo veta.

21. 11. 1989,
Národní 22, vchod
do jazykové školy
– dnes Café Louvre

Ve skutečnosti se však stalo předsednictvo Komory zvolené na začátku roku 1990 nositelem všech zásadních změn, které přebudovaly Akademii věd do podoby moderní vědecké instituce srovnatelné se zahraničními pracovišti. Právě zde se připravoval vznik první české grantové agentury i další zásadní změny v organizaci vědy (tehdy ještě na československé bázi, jak bylo dohodnuto na společné poradě se slovenskými kolegy v únoru 1990 ve Smolenicích). Připravovaly se zde i nezbytné redukce pracovišť a jejich první evaluace, odtud se řídila redukce přebujelého centrálního aparátu Akademie a posilovaly pravomoci jednotlivých ústavů, sem směřovaly i hlasy těch rehabilitovaných pracovníků ČSAV, kteří nebyli spokojeni s formou satisfakce, jíž se jim mělo dostat na jejich někdejších působišti. Zde vznikaly budoucí organizační modely Akademie a koordinovala se diskuse o jejich právním jištění, v jejímž rámci byl prosazen i později realizovaný požadavek ústavů na definitivní odluku sboru členů a členů-korespondentů ČSAV od rozhodovacích pravomocí v rámci Akademie. Své kontrolní pravomoci si ponechávalo rozšířené, tehdy již 24členné předsednictvo Komory i později po zvolení profesora Otty Wichterla předsedou ČSAV a vzniku Výboru pro řízení pracovišť na 59. valném shromáždění ČSAV v červnu 1990.

Zatímco veřejnost a část politické scény přijímala tehdy vývoj v ČSAV a aktivity Komory volených zástupců se sympatiemi, brzo se začala projevovat hostilita vládních kruhů a části státního aparátu. A to nejen pravidelným finančním podvazováním činnosti ČSAV a hazardem ohledně jejího legislativního ukotvení, ale i poměrně primitivními představami o úloze vědy v demokratické společnosti. Dovolují si v této souvislosti citovat tiskové sdělení Komory z března 1990, v němž se upozorňuje na okolnosti, které by mohly vést v dohledné době ke snížení efektivity vědecké práce: „Je to především hluboce zakořeněná představa, vypěstovaná dogmatiky bývalého režimu, že věda je výrobní síla a musí být tudíž posuzována podle svého přínosu výrobnímu procesu. Veřejnost ani řada odpovědných činitelů dosud jasně od sebe neoddělují specifika vědecké práce od problematiky vědecko-technického rozvoje. Musíme zdůraznit, že věda vždy byla a stále je především součástí kultury a jako taková musí být i hodnocena. Návrat Československa do rodiny vyspělých evropských zemí a jeho účast na integračních procesech v Evropě předpokládá zachování a postupné zvyšování podpory rozvoje naší vědy.“ Obávám se, že ani po dvaceti letech od jejich napsání neztratila tato slova nic na své aktuálnosti a naléhavosti. ■

ANTONÍN KOSTLÁN,
Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i.